

A SZIGETKÖZI KISTÁJ GAZDASÁGI HASZNOSÍTÁSA - TÖRTÉNETI ÁTTEKINTÉS

POZSGAI ANDREA^{1*}

¹ Eötvös Loránd Tudományegyetem

*e-mail: pozsgaiandrea13@gmail.com

Absztrakt

A tanulmány egy olyan fokozott figyelmet érdemlő kistáj elemzésével foglalkozik, melyet hasonlóan a legtöbb területünkhöz, az intenzív fejlődés nem került el. A XIX. századig a Szigetközre jellemző sajátos gazdálkodási forma és az ehhez szorosan kapcsolódó területhasznosítás általános jellemzését készítettem el, mely figyelemre méltó hasonlóságot mutat a Thünen féle telephelyelméletben leírt mezőgazdasági termelési körökkel.

Bevezetés

A 2017. márciusában elfogadott „Nemzeti Tájstratégia (2017-2026)”-ban [1] megfogalmazták, hogy a „tájjal kapcsolatos feladatok horizontális szemléletet és beavatkozást igényelnek”, azaz rendszer szinten kell kezelnünk egy adott területi egységet/tájat. Az intézkedés a 2000-ben elfogadott Európai Táj Egyezményre épül, melyben már részletezték a tájat befolyásoló tényezőket: „developments in agriculture, forestry, industrial and mineral production techniques and in regional planning, town planning, transport, infrastructure, tourism and recreation and, at a more general level, changes in the world economy are in many cases accelerating the transformation of landscapes;” azaz „a mezőgazdaság, az erdészet, az ipari és ásványbányászati technikák, a regionális tervezés, várostervezés, a közlekedés és szállítás, az infrastruktúra, az idegenforgalom és a szabadidő eltöltése terén lezajlott változások, és általában véve azok a változások, amelyek a világgazdaságban végbemennek, sok esetben felgyorsítják a táj átalakulását;”. [2]

A holisztikus szemléletet követve Tóth 2001-ben a következőket írta: „Valamennyi táj a tájat alkotó tényezőknek – geológiai szerkezet, domborzat, éghajlat, talaj, vegetáció, vízrendszer, népesség, kultúrateremtő emberi tevékenység, a gazdasági és társadalmi viszonyok – szerves egysége, szintézise. Ha tehát valamely táj jellegzetes vonásait meg

akarjuk érteni, meg kell ismernünk a táj életében lényeges szerepet játszó tájalakító tényezőket, s mind ezt a maga történetiségében. Tájérténeti ismeretek hiányában nincs reális tájértelmezés”.

Mindezek tudatában, komplex megközelítéssel a Szigetköz kistáj gazdasági fejlődésének történeti áttekintését végeztem, melynek középpontjában a mezőgazdasági termelés állt. A terület, egy olyan magyarországi hordalékkúp, melyet Európa egyik nagy folyója alakított ki (innen is az elnevezés: „Duna gyermeke”), majd az ember adaptív viselkedését háttérbe szorítva, különböző módszerekkel (folyószabályozás, vízrendezés, mesterséges elemek építése, intenzív termelés stb.) folyamatosan alakította/alakítja, módosította/módosítja a tájegység képét, természetes állapotát. A változások sok esetben negatív előjellel rendelkeznek, melyek következtében a táj homogenizálódása indul el, a táji diverzitás átalakul/veszélybe kerül, illetve „gondot jelent az agrár-kultúrtáj dominanciája, a túlzott táblaméretek kialakítása, a megmaradt hullámtéren az egykori ártéri erdők, lápok és mocsarak területének a nagymértékű csökkenése” (Szabó 2003. 124 o.) Az ármentesített Szigetköz azonban hazánk egyik legvirágzóbb mezőgazdasági területévé vált, ahol a tartósan magas növényi hozamokhoz nagymértékben a Duna talajvize járult hozzá (Szabó 2003). A Duna vízének 1992-es elterelése a szigetközi hullámtérben víz- és talajvízszint csökkenést eredményezett (Gubányi et al. 2012) A talajvízszint csökkenés nem állt meg a védőtöltések közötti terület határánál, ugyanis a kistáj jelentős részén csökkent a talajvíz szintje [3]. Napjainkra, a vízügyi szakemberek különböző eszközökkel próbálják már megoldani a kialakult negatív visszacsatolást. A mezőgazdasági termelés azonban követve a világpiaci trendeket, politikai és gazdasági igényeket egy intenzív, kizsigerelő tevékenységet folytat, nem figyelve a természet rendszerére, mely tovább fokozza a negatív hatásokat.

Mintaterület

A kutatást a kisalföldi kistájon végeztem, melynek kiterjedése – a Dövényi Zoltán szerkesztett Magyarország kistájainak katasztere alapján – 395 km². A szakirodalomban a Duna és a Mosoni-Duna által határolt terület jelenlegi arculatának kialakulását döntően négy folyamat hatására vezetik vissza – Kisalföld süllyedése, Duna hordalékkúpjának épülése, ármentesítő és folyószabályozási munkálatok illetve a bős-nagymarosi építkezés (Göcsei 1979, Alexay 1997, Szigetközi Tájvédelmi Körzet – Kezelési Terv 2003). A magyarok annak ellenére, hogy folyamatos veszélyt jelentett a folyó vízjárása, már a honfoglalás után rövid idő elteltével megtelepedtek ezen a vidéken is (Szabó 2003). Majd a XV. században jelentek meg a mai falvak kialakulását eredményező gócpontok (Györffy 1987. 563.o). A XXI. században 23 közigazgatásilag önálló település található a két folyó közti területen (1. ábra). A Szigetköz éghajlata kontinentális jellegű. Az Alföldhöz viszonyítva hőmérséklet-ingadozása kisebb, csapadéka valamivel több, csapadékeloszlása egyenletesebb. A terület azonban a Kisalföld legszárazabb részét foglalja el. A nyugati és a keleti részek klímája közötti különbség csekély mértékben, de érzékelhető a kistájon. A hordalékkúp öntéstalaján a természeti adottságoktól függően különböző feltalajok alakultak ki – Stefanovits féle osztályozás alapján: réti talajok, öntésen kialakult mezősi talajok (réti csernozjom) –. A tájegység

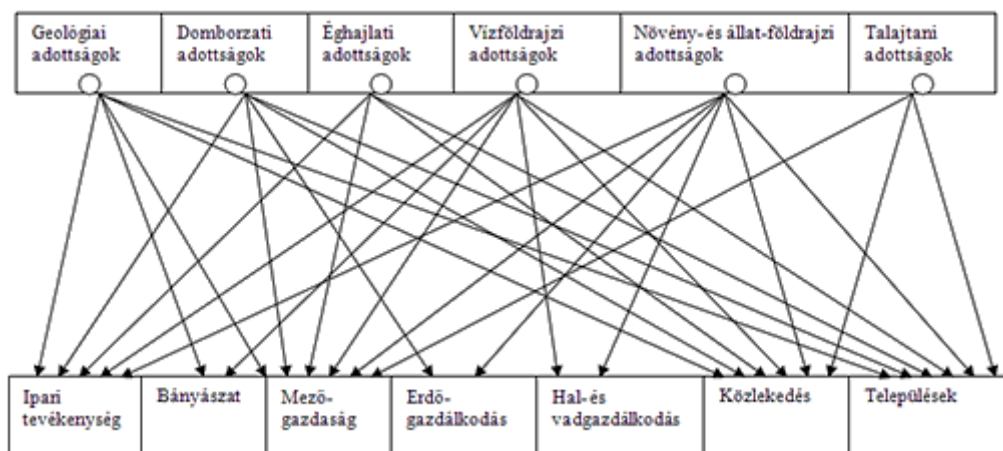
jellemzőiből adódóan a nyugati területek kapásnövények és gabona termesztésére alkalmasak, a keleti területek pedig melegigényes kultúrák számára kedvezőek.

1. ábra: Szigetköz települései

Módszerek

A már többször hangsúlyozott szintetizáló megközelítés szükségszerűségét magyarázza a tájalkotó tényezők illetve a tájra ható tényezők sokasága. Az összefüggéseket korábban Marosi az 1980-as években felvázolta, mely alapján Baranyai a következő vázlatot készítette (2. ábra):

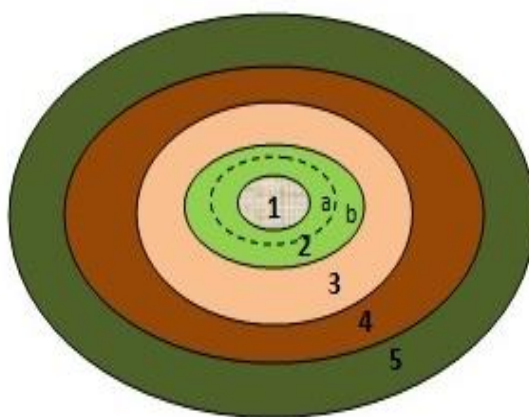
2. ábra: A tájalkotó és tájra ható tényezők összefüggésrendszere (Készítette: Baranyai, 2010)

Látható, hogy a földrajzi burok minden eleme kapcsolatban van a mezőgazdasági tevékenységgel, ezért a gazdaság ezen szegmensének vizsgálatára megfelelő hangsúlyt kell helyezni. A bevezetésben vázolt állításokat alátámasztva célom a tájegység primer szektorának agroökológiai oldalról történő fejlődéstörténeti áttekintése. Jelenlegi tanulmányban a folyamszabályozás előtti időszak (XVIII-XIX. század) településszerkezet és tájhasználat közötti összefüggések jellemzőinek felvázolását végzem. A jellemzéshez szükség volt a történelmi Szigetköz településeinek listájára, majd közülük azok kiválogatására, melyek a mai Szigetköz területén fekszenek. Vizsgálódásom során szigorúan a Duna (Öreg-Duna, Nagy-Duna) jobb partja és a Mosoni-Duna bal partja által határolt területen lévő településeket vettem górcső alá. Ez alapján napjainkban a lehatárolt térségbe 25 db közigazgatásilag önálló terület tartozik, köztük két város: Győr (a terület DK-i határa) és Mosonmagyaróvár (a terület ÉNy-i határa) – 1. ábra. A források áttekintését követően a XVIII-XIX. századi Szigetközben 29 közigazgatásilag önálló település adta az elemzés alapját. A városok elemzésére e tanulmányban nem kerül sor. Meg kell jegyezni, hogy nem vettem a szigetközi települések sorába azon községeket, melyek a XVIII. század előtt a tájegység részei voltak (Bezenye és Kunsziget), de ma már a Mosoni-Duna jobb partján húzódnak. A XVIII-XIX. századra vonatkozóan Vály András leírása [4] és Fényes Elek Geographiai szótárán [5] felül még Timaffy László Szigetközzel kapcsolatos kiadványai (1975, 1980, 1989), illetve az 1869. (1870) évi népszámlálás adatai szolgáltak információkkal, ezen felül a három katonai felmérés térképét elemeztem a területhasznosítás megállapítása céljából.

Eredmények

A települések területhasznosítását vizsgálva a korabeli leírások és térképek segítségével elmondható, hogy a mezőgazdasági termelés övezetesen épült fel, koncentrikus köröket kirajzolva. A zónák a következőképpen épültek fel (3., 4., 5. ábra):

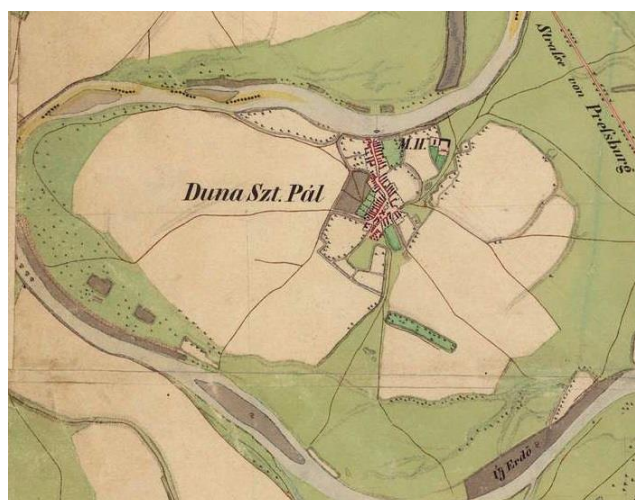

3. ábra: Szigetközi települések övezetei (Forrás: Timaffy (1978) alapján saját szerkesztés)

1. öv a magterület, mely a lakott/beépített területeket jelenti (faluk, tanya). A szigetközi községekre jellemző a szabályos alaprajzú szalagtelkes típusú faluforma, mely kialakulásának a domborzat a legjellemzőbb alakítója. Az épületekhez szorosan kapcsolódnak a szalagtelkek.

2. övben a faluközponthoz közelebb eső területeket káposztás kerteknek nevezték (2.a.), ahol a nagy mennyiségű káposztán kívül – mely a helyi igényeken felül több közeli város piacára is jutott – a háztartások számára szükséges növényeket termesztették (burgonya, kukorica, tök, paprika, egyéb zöldségek). A zóna következő egységét az őshonos gyümölcsösök fedték le (dió-, szilva-, almafa, kisebb számban cseresznye, körte és szőlőtermesztés). A 2. övegetet összefoglalóan asszonyok kis konyhakertjeinek nevezték.
3. öv az akkor intenzív mezőgazdasági termelésnek számító nyomásos földművelés színtere. Megemlítésre méltó kiterjedésű len-és kenderföldeket műveltek.
4. a gabonaövet felölelő területek. Nem termesztettek sokféle növényt, legfőképpen búzát, rozst, kölest, kisebb mennyiségben árpát és zabot extenzív gazdálkodási módszerrel.
5. a településekhez tartozó legkülső területi egység a rét-legelő-erdő öve. Külterjes állattenyésztés korában országos szinten számottevő gulya-, ménes- és juhállománnyal rendelkezett a tájegység.

4. ábra: Dunaszentpál területhasznosítása (Második katonai felmérés (1806-1869))

5. ábra: Települések területhasznosítása (Második katonai felmérés (1806-1869))

A szigetközi települések XIX. századig jellemző területhasznosítása jelentős hasonlóságot mutat a Johann Heinrich von Thünen 1842-ben megjelent munkájában bemutatott mezőgazdasági termelés térbeli elhelyezkedésével. Thünen elméletét számos feltétel teljesülése mellett, egy nagyobb területi egységre (állam, város) vetítette le. Következtetései alapján a városközpont körül 5 féle termelési kör létezik. Az egyes gyűrűkben a mezőgazdasági termelés tárgyát két alapvető szempont határozta meg: a termék romlandósága és a termék szállíthatósága. Azaz a központhoz legközelebbi területeken zöldségeket termesztettek (illetve az állattenyésztés oldaláról vizsgálva tejtermékeket állítottak elő). Míg a legtávolabbi termelési körben az extenzív mezőgazdaság, illetve az állattartás volt jellemző (Illés 2008). A modellt később kiegészítette több elemmel is pl. a koncentrikus köröket különböző tényezők torzíthatják (folyó, út), mely megállapítás szintén megfigyelhető a vizsgált települések területhasznosításában.

Összegzés

A mezőgazdaság számára kiemelkedően jó természetföldrajzi adottságokkal rendelkező Szigetközben az 1900-as évek végéig természetes erőforrásokhoz alkalmazkodó tájhasználról beszélhetünk. A koncentrikus körökként kirajzolódó területhasznosítás napjainkra azonban eltűnt, helyette a piaci igényekhez alkalmazkodó kultúrtáj alakult ki. A folyamatszabályozás előtti időszak tanulmányozása után célom tovább elemezni napjainkig az átalakulás mértékét, okát, mellyel érzékletesen lehet szemléltetni az erőteljes változást.

Köszönetnyilvánítás

A kutatás „AZ EMBERI ERŐFORRÁSOK MINISZTERIUMA ÚNKP-16-3-1 KÓDSZÁMÚ ÚJ NEMZETI KIVÁLÓSÁG PROGRAMJÁNAK TÁMOGATÁSÁVAL KÉSZÜLT”

Irodalomjegyzék

- Alexay Z. (1997). Változó Szigetköz. Hazánk könyvkiadó, Győr
- Dövényi Z. (szerk) (2010). Magyarország kistájainak katasztere. MTA Földrajztudományi Kutatóintézet, Budapest, pp. 295-299.
- Göcsei I. (1979). A Szigetköz természeti földrajza. Akadémiai Kiadó, Budapest
- Gubányi A. et al. (2012). Élőhely-szimulációs modell a szigetközi hullámtér tájrehabilitációs megoldásaira. https://www.researchgate.net/publication/261697474_Elohely-szimulacios_modell_a_szigetkozi_hullamter_tajrehabilitacios_megoldasaira
- Györffy Gy. (1987). Az Árpád-kori Magyarország történeti földrajza II., IV: Akadémiai Kiadó, Budapest. p. 563.
- Illés I. (2008). Regionális gazdaságtan, területfejlesztés. BME GTK Közgazdaságtudományok Intézete, Typotex Kiadó, Budapest.
- Marosi S. (1981). Táj és környezet. Földrajzi Értesítő 31. pp. 59-72.
- Stefanovits P., Filep Gy., Fülek Gy. (1999). Talajtan. Mezőgazda kiadó, Budapest

- Szabó M. (2003). A Duna környezetformáló szerepe a Szigetközben. In: Frisnyák Sándor-Tóth József (szerk.): A Dunántúl és a Kisalföld történeti földrajza. Kiadja: Pécsi Tudományegyetem Földrajz Intézete és a Nyíregyházi Főiskola Földrajzi Intézete, Nyíregyháza – Pécs
- Timaffy L. (1975). Szigetközi Krónika. Mosonmagyaróvár
- Timaffy L. (1980). Szigetköz. Budapest
- Timaffy L. (1989). A Duna szerepe a Szigetköz tanya településeinek kialakulásában (XVIII.-XIX. század). In: Somfai B. (szerk.): A Dunántúl település története VII. Veszprém
- Tóth A. (2001). A Kárpát-medence jellegzetessége, különös tekintettel vízrajzi viszonyaira. In: Böhm, A. és Szabó, M (szerk.): Vizes élőhelyek: a természeti és társadalmi környezet kapcsolata. TEMPUS PHARE Kiadvány. ELTE TTK-SZIE KGI – KÖM-TH
- Szigetközi Tájvédelmi Körzet – Kezelési Terv (2003) <http://www.szigetkoz.biz/TK/TKujanyag/214foldtan.htm>
- [1] http://www.kormany.hu/download/8/ff/f0000/Nemzeti%20T%C3%A1jstrat%C3%A9gia_2017-2026.pdf#!DocumentBrowse
- [2] https://net.jogtar.hu/jr/gen/hjegy_doc.cgi?docid=a0700111.tv
- [3] <http://www.szigetkoz.biz/TK/TKujanyag/212hidrologia.htm>
- [4] <http://www.fszek.hu/digitdoc/valyi/>
- [5] <http://www.fszek.hu/digitdoc/fenyas/>

